

Dr. Öğr. Üyesi

Abbas KARAAĞAÇLI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-6572>Giresun Üniversitesi İİBF,
Uluslararası İlişkiler

kara_agacli@yahoo.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 10/11/2021 18/12/2021

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1021562>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Muhtar Azerbaycan Hükümeti (İran 1945-46) Kuruluş Süreci

Establishment Processes of the Mukhtar Azerbaijan Government (Iranian 1945-46)

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla müttefik devletlerin; kuzeyden Sovyetler Birliği, güneyden İngiltere'nin İran'ı işgal etmesiyle birlikte Merkezi Hükümet'te bir otorite boşluğu oluşmuştur. Merkezi Hükümet'in zayıflamasıyla birlikte özellikle bazı bölgelerde etnik azınlıklar bu fırsatı değerlendirerek özerklik için girişimde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi de Sovyet Ordularının varlığından destek alan İran'da Muhtar Azerbaycan Hükümeti'dir. 1945-1946 yılları arasında varlığını sürdüren Muhtar Azerbaycan Hükümeti başlangıcında kadın hakları, toprak reformu gibi konulardaki girişimleriyle İran sol hareketinden de destek almıştır. Ancak zamanla ulusal sorunu sınıf sorununun önüne getirmesiyle birlikte İran sol hareketi desteğini çekmiştir. Çalışmamızda Muhtar Azerbaycan Hükümeti hareketinin kuruluşu, karşılaştığı sorunlar, aldığı kararlar, uygulamaları ve İran Merkezi Hükümeti'nin bu harekete bakışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, İran, Sovyet Birliği, Şah Pehlevi, Muhtar Azerbaycan Hükümeti.

Abstract

With beginning of world war 2, it was occurred lack of authority in central government because an occupation of Iranian was from south by England and from north by Soviet Union. With weakening of the central government, especially, some ethnic minorities attempted to seize an opportunity to achieve autonomy. The most important attempt was by mukhtar azerbaijan government in Iranian supported by Soviet Union. The mukhtar azerbaijan government, existed between 1945 and 46, also was supported by left-wing of Iranian because of initiatives such as women's rights, land reform at the beginning. However, the left-wing of Iranian withdrew the support since the government focused on national issues more than communeones. In our research, we analysed the establishment, issues faced, decisions and applications of the mukhtar azerbaijan government and reaction of central government of Iranian to them.

Keywords: Revolution, Iran, Soviet Union, Shah Pahlavi, Mukhtar Azerbaijan Government.

ATIF: KARAAĞAÇLI Abbas, "Muhtar Azerbaycan Hükümeti (İran 1945-46) Kuruluş Süreci", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/4 (Aralık 2021), s. (909-926)

CITE: KARAAĞAÇLI Abbas, "Establishment Processes of the Mukhtar Azerbaijan Government (Iranian 1945-46)", *Journal of History and Future*, 7/4 (December 2021), pp. (909-926)

Giriş

İkinci Dünya savaşı sırasında müttefik devletlerinin orduları güneyden ve kuzeyden İran topraklarını işgal ettiler. Dönemin İran Kralı Rıza Şah Pehlevi ise müttefik devletler tarafından tahttan uzaklaştırılarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ne sürgün edildi. Yerine 1979 İslam Devrimi ile devrilen Muhammed Rıza Pehlevi getirildi. İngiliz askerleri güneyden başlayıp başkent Tahran'a kadar olan coğrafyayı işgal ederken Sovyetlerin Kızıl Ordusu ise ülkenin kuzey coğrafyasını işgal etti.

1900'lü yılların başından itibaren İran'daki sosyal ve toplumsal hareketler kuzey komşusundan etkilenmekteydi. Nitekim sol ve komünist partiler Rus sosyal demokrat ve komünist partilerinin etkisi ile İran'da faaliyetlerini gündün güne artırmaktaydılar. O dönem İran Sol Hareket liderlerinden İran Azerbaycan doğumlu Seyyid Cafer Pişeveri hükümete karşı faaliyetlerinden dolayı hapisteydi. Yabancı işgalden sonra serbest bırakıldı. Siyasi faaliyetlerini sürdürmek için Tebriz'e geri döndü. Kızıl Ordu işgalindeki İran'ın Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Kazvin gibi nüfusunun kahir ekseriyeti Türklerden oluşan bölgede siyasi faaliyetlerini hızlandırdı. Çok kısa sürede İran Komünist Partisi TUĞDEH'in il ve ilçe teşkilatları kendilerini feshederek yeni kurulan Azerbaycan Demokrat Fırkası'na (Firgeye Demokrate Azerbaycan) katıldılar. Başlangıçta İran'ın diğer bölgelerindeki sol parti ve hareketler bu harekete destek verdiler. 12 Aralık 1944'te bu partinin öncülüğünde bölgede Muhtar Azerbaycan hükümeti kuruldu. Bir yıl süre ile bölgeyi idare eden parti, uluslararası gelişmeler sonucu Kızıl Ordu'nun İran'ı terk etmesi ve İran Merkezi Hükümeti askerlerinin Özerk devletin merkezi Tebriz'e girmesiyle bu ayrılıkçı hareket çözüldü.

Başta hükümetin başı Seyid Cafer Pişeveri olmak üzere özerk yönetimin bakanları, komutanları ve üst düzey yöneticileri Tebriz düşmeden kara yolu ile Sovyetlere iltica ettiler.

Bu çalışma Muhtar Azerbaycan Hükümetine giden siyasal ortamın kuruluş aşamasını, hedef ve amaçlarını incelemektedir. Çalışmamız dönemin gazeteleri, dergileri, kitapları incelenerek ve dönemin tanıkları dinlenerek hazırlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşının İran ve Azerbaycan'da Devrimci Hareketlere Etkisi

Ortadoğu'nun düzenlenmesi çoğu kez dışsal müdahalelerle gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan düzen de bölge halklarının tercihi değil uymaya mecbur bırakıldıkları kurgulanmış kurgulardır¹. İkinci Dünya Savaşı başlarında İran özelinde olduğu gibi, İran devleti tarafsız bir politika izlemişti. Ancak İran'ın stratejik konumu ve savaşın koşulları İran'ı savaşa sürükledi. İran toprakları müttefiklerce işgal edildi. 16 Eylül 1941'de İran Kralı Rıza Şah Pehlevi tahttan indirilerek oğlu Mehmet Rıza yerine geçirildi. 29 Haziran 1942'de İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yapılan bir antlaşmayla İran müttefiklerin safında yer alarak savaşa katılmış oldu. Antlaşma gereği Sovyetler Birliği ve İngiltere İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına aldılar².

1 Mansfield, Peter, Ortadoğu Tarihi, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, 2012; Aksoy, M. "Ortadoğu'nun Yapılanması ve Dışsal Müdahaleler". Tarih ve Gelecek Dergisi 6 (2020): 1565-1573

2 Mahmut Penahıyan, İran Türklerinin Milli Coğrafyası, Tahran, Yazarın kendisi yayınlamıştır.1951, s. 100.

Nazi Almanya'sı ordularına karşı Kızıl ordunun verdiği büyük savaşta lojistik ve teçhizatlarının bir kısmı batıklarca karşılanmaya başlamıştır. Bu malzeme gemilerle İran körfezine taşınarak İran toprakları üzerinden Sovyetlere taşınıyordu.

1 Aralık 1943'te Sovyet lideri Stalin, İngiliz başbakanı Churchill ve Amerikan başkanı Roosevelt Tahran'da savaşın kaderini tayin edecek bir konferans yaptılar. Bu toplantı siyasal tarihte Tahran konferansı³ diye adlandırılmıştır. Konferansın sonuç belgesinde bu üç lider İran'ın toprak bütünlüğü üzerinde anlaşmalarını açıkladılar⁴.

Yalnız Amerika ve İngiltere eskisi gibi İran'da gerici ve halk düşmanlığı politikalarını devam ettirerek İran'daki demokratikleşme sürecini engellemeye çalıştılar. Sovyetler Birliği ise İran'daki devrimci unsurlara yardımını sürdürerek ekonomik sosyal ve siyasal gelişmelere katkıda bulunuyordu.

Rıza Şah'ın tahttan indirilişi göreceli de olsa İran'da bir özgürlük ortamı sağladı. Bu sürede çıkarılan bir genel aflla yıllarca Şah'ın hapishanelerinde tutsak hayatı yaşayan devrimciler serbest kaldılar. Sürgüne gönderilenler geri geldiler.

Ekim 1941'de İranlı devrimciler ve demokratlar bir araya gelerek İran Tudeh Partisi'ni kurdular⁵. Bu parti İran'da demokratikleşmeye yönelik atılacak adımlarla siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlığı ön görmekte idi. İran'ın bütün bölgelerinde devrimci ve demokratlar örgütlenmelerini pekiştirerek ilticaya karşı halkı aydınlatmaya başlamışlardı. Savaşın sona ermesi, Nazi Almanya'sının yenilmesi ile birlikte dünyada sosyalist cephenin oluşmasına İran'daki özgürlükçü hareketlere büyük katkı yapmıştır. Amerikan ve İngiliz emperyalistleri giderek daha fazla İran içişlerine karışmaya başlamışlardı. Gericiliğe verdikleri destek ile eşkiyayı silahlandırmış, ilerici Tudeh Partisi, işçi sendikaları ve diğer demokratik kitle örgütlerinin üzerlerine saldırtmışlardı⁶.

Azerbaycan'da ise jandarma birlikleri toprak ağaları ile birlikte halka baskı uygulamalarını şiddetlendirmişlerdi. Devlet dairelerinde özellikle adliye gibi kurumlarda halk maddi ve manevi baskının yanısıra bazı Fars kökenli memurların baskısı altında inlemeye başlamıştı. Rıza Şah'ın diktatörlük yıllarında İran'daki irticai güçler İran halklarının kazanılmış haklarına saldırmaya başlamışlardır.

3 28 Kasım-1 Aralık, 1943'te yapılan bu konferansta müttefiklerin savaşta stratejileri ile 2. Cephenin açılışı görüşülmüştür. Bu arada Türkiye'nin durumu ele alınmış ardından Cumhurbaşkanı İnönü Kahire'de yapılan konferansa davet edilmiştir.

4 Bkz. Penahiyan, a.g.e., s. 101.

5 Ahmet Yezdani, İran'da Parlamentarizm Sisteminin Tarihi (1905-1979), Berlin yy. 1991, s.56.

6 Bkz. Penahiyan, a.g.e., s.147-148.

Binlerce yıldan beri İran'da birlikte yaşayan Azeriler, Kürtler⁷, Beluciler⁸, Lorlar⁹, Türkmenler¹⁰, Kaşgayiler¹¹, Bahtiyariler¹² ve Araplar¹³ gibi etnik azınlıklar ve Zerdüştler¹⁴, Ermeni¹⁵, Yahudi¹⁶ gibi dinsel azınlıklar bir arada yaşamış, ortak ülküler ve değerler etrafında birleşmişlerdir.

Azerbaycan'da gelişen demokratik ve özgürlükçü hareketler Tahran'daki gerici güçleri düşündürmeye başlamıştı. İran'da 14. Dönem Milli Meclis seçimlerinde ve seçim sonucunda Azerbaycan'da büyük olaylar ve infialler yaşanmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan'da Demokrat Fırkası (partisi) kurulmuş, bu süreç muhtar Azerbaycan hükümetinin kurulmasına dek sürmüştür.

Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra Tebriz'de Eylül 1942'de Azerbaycan Cemiyeti adlı bir teşkilat kuruldu. Teşkilatı kuranlar Ali Şebüsteri'yi başkanlıklarına getirdiler. Bu encümen fikirlerini halka yansıtmak için İsmail Şems yönetiminde Farsça ve Azerice olarak yayınlanan Azerbaycan adlı günlük bir gazete çıkartmaya başladı¹⁷. Encümenin faaliyeti

-
- 7 Kürtler İran'ın batı ve kuzey batısında Türkiye ve Irak sınırında yaşayan bu halk 4 ile 6 milyon civarındadır. İki büyük il yani Kürdistan ve Kirmanşali eyaletlerinin yanısıra Doğu Azerbaycan'ın da kırsal bölgelerinde yaşamaktadırlar. 1945-46 yıllarında Gazi Muhammed liderliğinde Mahabad Cumhuriyeti adında özerk bir Cumhuriyet oluşturmuşlardır. Bu özerk hükümetin Muhtar Azerbaycan Hükümetinin yakın desteğini almıştır.
 - 8 Beluciler İran'ın güneydoğu bölgesinde Pakistan sınırında yaşayan bu halkın sayısı 1 milyon civarındadır. Sistan ve Belucistan adı verilen eyalette oturan bu insanlar İran'ın en eski kavimlerinden olup Firdevsi'nin ve İran'ın en büyük mitolojik kahramanı olan Riistem bu halka mensuptur. Belucistan'ın merkezi şehri Zahidandır. Belucilerin mezhebi sünni olup Belucice konuşmaktadırlar.
 - 9 Lorlar, İran'ın güneybatısındaki Loristan eyaletinde yaşayan bu halk 2 milyon civarındadır. Farsça ve Azericeden farklı bir dil olan lorca konuşmaktadırlar. Loristanın merkezi Hürrem Abad'Ur.
 - 10 Türkmenler İran'ın kuzeydoğusu, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Türmenistan sınırında yaşamaktadır. Türk asıllı olan bu halk Türkmence konuşmakta olup, mezhebi İran'ın aksine sünnidir.
 - 11 Orta İran'da Şiraz bölgesinde yaşayan bu halk 1 milyon civarında olup, daha önceleri göçebe hayatı yaşarken şimdi yerleşik düzene geçmişlerdir. Türk asıllı olan halk Kaşgayice konuşur ve kahramanlıklarıyla tanınmaktadırlar.
 - 12 Orta İran'da dağlık bir bölgede yaşayan bu halk 1 milyon civarında olup Bahtiyari ilinde yaşamaktadırlar. Bu ilin merkezi şehri Kord'dur. Dilleri Bahtiyaricedir.
 - 13 İran'ın güneybatı bölgesinde Irak sınırında ve Şaltül Arap Nehrinin kıyısındaki Huzistan ilinde yaşayan İran Arapları 1 milyon civarındadırlar. Dilleri Arapça olan bu halkın yaşadığı bölge İran'ın petrol sanayisinin bulunduğu bölgedir. Merkezi Alıvaz olan bu ilde ayrıca Abadan (En büyük petrol rafinerisinin bulunduğu şehir) ve Hürrem Şehir Limanı da yer almaktadır.
 - 14 Zerdüşt dinine mensup İranlılar halen Orta İran'daki Yezd, Fars ve Kirman illerinde yaşamakta olup nüfusları 300 bin civarındadır. İran'ın en eski halkı olan ve 3000 yıldan beri bütün baskılara rağmen koruyan bu halk halen ibadetlerini serbestçe yerine getirmektedirler. Örneğin Yezd'de 20 mabed ve ateşgede (Zerdüşt Tapınağı) ibadete açıktır. 2500 yıldan beri yanan kutsal ateşte bu şehirde bir tapınakta yer almaktadır. Zerdüştler Avesta dilini kullanmakta olup 290 sandalyeli İran Parlamentosunda 2 milletvekiline sahiptirler.
 - 15 Tahran, Isfahan ve Tebriz gibi şehirlerde yaşamakla olan İran Ermenilerinin sayısı 250 bin civarında olup kendi dil ve inançlarını yaşamaktadırlar. Büyük çoğunluğu Isfahan'ın Culfa bölgesinde yaşamakta olan Ermeniler İran Parlamentosunda 2 milletvekili ile temsil edilmektedirler.
 - 16 İran Yahudileri 150 bin civarında olup İran'ın değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar. 1979 İslam Devriminden sonra bir kısmı İran'ı terkedip İsrail'e gitmiştir. İran Parlamentosunda 1 milletvekili ile temsil edilmektedirler.
 - 17 Cami, N. "Geçmiş Geleceğin Işığında", Gognus Yayınları, Tahran, 1984, s.273.

ve' gazetenin yayınlanması kası zamanda gerici güçlerin tepkisini topladı ve 6 ay sonra encümen ve gazetesi kapatıldı.

Azerbaycan Muhtar Hükümetinin Kurulması

1943 yılında İran Millet Meclisi'nin görevi sona ermişti ve seçimle meclisin yenilenmesi gerekiyordu. Bu durumdan faydalanmak isteyen İran halkları meclise temsilcilerini seçerek göndermeye böylelikle hak ve ihtiyaçlarını meclis kürsüsünden dile getirmeye uğraşıyorlardı. İran tarihinde 14'üncü meclis bir parça demokratik olacak diye İran halkı çok ümitleniyordu. Kuruluş tarihi 1905-1911 yılları devrimine dayanan İran Demokrat Partisi seçimlere iştirak etmeye karar vererek her vilayetten adaylarını göstermeye başladı. Tebriz'den gösterdiği aday Seyit Cafer Pişeveri idi. Cafer Pişeveri İran Demokrat Partisi içinde bir sosyalistti. Aslında İran Demokrat Partisi içinde aşırı uçtan sosyalist olduğu gibi ılımlı sosyalist, radikal demokrat görüşlü devrimciler de vardı, bu parti bir küçük burjuva partisi konumunda idi. Bu tarihte, legal çalışmaya başlayan İran Demokrat Partisi 1905-1911 devriminde kurulan Demokrat Partinin devamıydı. Seyid Cafer Pişeveri inanmış bir sosyalist ihtilalci idi. Diktatör Rıza Şah'ın hapisanesinde 11 yıl kalmıştır.¹⁸ Tahran'da devrimcilerin kaldığı Kasr zindanında yatan Seyit Cafer Pişeveri devrime ve İran halkının kurtuluşuna olan inancından hiçbir suretle ayrılmamıştı. Kendisi hatıralarında şöyle anlatıyor: Eylül 1941'de en son kaldığım Kaşan zindanında salıverilerek Tahran'a geldiğim ve Süleyman Mirza Muhsin İskender'inin evinde toplandığımız zaman, İran'da devrimci teşkilat, basın, demek vs. hiçbir şeyin kalmadığını gördüm¹⁹. Hatta bu zamanda dahi özgürlükçülerin bir araya toplanması tehlikeli bir işti. Bütün bu ağır ve çetin şartlar altında Pişeveri Farsça "Ajir" (Siren) adlı bir demokrat gazete çıkarmayı başarmış ve ilk sayısını 23 Mayıs 1943'te yayınlamıştır.

İran Devriminin kaderi ve karakteri geniş halk toplumu ile kaynaşarak aşağıdan çıkan bir halk hareketi olmasıdır. Bundan ötürü İran devriminde halkın içinden çıkmış devrimciler görüyoruz. Sözcüleri Settar Han, Bağır Han ve başkalarını söyleyebiliriz. İran aydınları içinde çıkan büyük devrimcilerden Haydar Han Emoğlu²⁰, Şeyh Muhammet Hiyabani, Ali

18 Ören, M.M, "İran Türkleri Hürriyet Hareketleri", Girne Mars Yayınları, Girne ,1980,s.93.

19 Bkz, Ören,M.M.,a.g.e., s.93.

20 Haydar Han Emoğlu meşrutiyet hareketinde ve Tebriz Kuşatmasında Settar Han'ın yakın ve ön siperlerinde doğmuş bir yakın arkadaşıdır. Haydar Han Emoğlu 1980'in Aralık ayında Azerbaycan'ın Rizaiye (Urumiye) şehrinde doğmuştur. Babası ünlü bir doktor olan Ali Ekber demokratik fikirlerinden dolayı takibata uğrayınca Kafkasya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Orada Lenkeran şehrine yerleşmişlerdir. Haydar Han ilk ve orta eğitimini Erivan'ın Gimnazya Lisesini bitirdikten sonra Tiflis'te bulunan politeknik okulunda yüksek tahsil yapmıştır. Tiflis'de iken Rus Sosyal Demokrat Partisi'ne girmiştir. 1901 yılında tahsilinin devamı için Avrupa'ya gitmiştir. Avrupa'da eğitimini bitirdikten sonra 1904 yılında İran'a dönmüş ve elektrik mühendisi olarak çalışmıştır. 1905-1911 İran Meşrutiyet Devrimine aktif olarak katılmıştır. Tekrar Azerbaycan'a dönüp belediye başkanlığı ve siyasal faaliyetlerde bulunmuştur. Büyük bir örgütlenme uzmanı silah yapımcısı ve lider olan Haydar Han Emoğlu Farsça, Rusça, Türkçe, Almanca, Fransızca ve İtalyanca bilmektedir. İran komünistlerinin gurur kaynağı olan Haydar Han Emoğlu 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda İran delegasyonunda yer almaktadır.

Mösyö²¹, Seyid Cafer Pişeveri ve başkalarını görebiliriz. Halkın içinden çıkan, devrimcilerle siyasi mücadeleler içinde okullarda ve hapisanelerde kendi kendilerini hazırlayan aydın ihtilalciler hepsi İran Demokrat Partisi içinde bir araya gelmiş; Şah idaresini yıkarak İran halklarına özgürlük, eşitlik ve iktisadi refah getirmek için birleşmişlerdir. Bunların arasında aşın görüşte olan devrimcilerin bulunmadığını düşünmek yanlış olur. Bununla birlikte büyük bir ideal çevresinde toplanmak ve anlaşıp çalışmakla, bu devrimcilerin büyük bir olgunluk örneği verdiklerini kabul etmek lazımdır.

İşgal ordularının İran'a girişi ile birlikte, bütün siyasi mahkûmlar veliaht Muhammed Rıza Pehlevi 'ye yapılan baskı sonucu serbest bırakıldılar. Bunlar arasında Cafer Pişeveri ve Dr. Muhammed Musaddık da vardı. Tahran'a bir Amerikan birliği yerleşmişti. İşgalciler üçlü antlaşma gereğince mütareke imzalanınca 6 ay içinde İran'ı terk edecekler ve İran'ın iç işlerine karışmayacaklardı. İkinci Dünya Savaşı süresince müttefikler buna özellikle dikkat ettiler. Diktatör Rıza Han'ın sürgüne gönderilmesi, hürriyetlerin yeniden iadesine sebep olmuş, siyasi mahkûmlar serbest bırakılmış, gazeteler çıkmaya, partiler kurulmaya başlamıştı.²²

Seyid Cafer Pişeveri İkinci Dünya Savaşı içinde İran'da Demokrat Fırkayı yeniden kurmaya ve harekete geçirmeye başlarken şöyle diyor: İşçilerin, köylülerin, küçük tüccarların, sanatkârların yani toplumun alt tabakalarının ortak çıkarları vardır. İran'da dar anlamda bir sınıf fırkası kurulamaz. Yukarıda sayılan sınıfların ortak çıkarlarını savunan istek ve arzularını benimseyen bir fırka, bu bölgede başarı sağlayabilirdi.²³ Çok zor şartlarda hayata geçmeye başlayan hareketin adı 21 Azer²⁴ di. Rıza Şah diktatörlüğü çökmüştü. İran emperyalist orduların işgaline uğramıştı. İran'ın gerici zümresi, bu defa yeni tahta oturan Muhammed Rıza Şah'ın çevresine tünemişti. Meclisin 14'üncü dönemi için seçimler yapılacaktı. Bundan ötürü Seyid Cafer Pişeveri'nin Tebriz'den İran Demokrat Partisi adına aday gösterilmesi İran Şah'ını ve çevresindeki Ali Süheylî²⁵, General Mukaddem²⁶ gibi iktidar temsilcilerini korkuya düşürmüştü. Çünkü Seyid Cafer Pişeveri, yeteri kadar aydın olduğu gibi uzun yılların siyasi mücadele tecrübesine ve azmine sahipti. İran'ın 14'üncü meclisine seçilerek meclis kürsüsünden İran halklarının hak ve özgürlüğünü isteyecekti. Esasen bu haklar İran anayasasında kabul temin edilmişti.²⁷

21 Ali Mösyö İran Meşrutiyet liderlerinden ve Azerbaycanın ilk siyasi partisi olan İçtimaiyunu Amuyun Partisinin kurucularındandır. Tebriz harekâtında ön safta yer alan Ali Mösyö kahramanlıkları ile ün yapmış Azerbaycanlı bir devrimcidir.

22 .Bkz, Ören, M.M, ,s.93,94.

23 Pişeveri, .S.C, "Seçilmiş Eserler" Bakü Azerbaycan Gazetesi Yayınları,1965, s.20.

24 Azer, İran takviminin 9.ayının adıdır. 21 Azer Azerbaycan Demokrat Fırkasının Bakanlar Kurulunu oluşturup kamuoyuna tanıttığı gün olduğundan bu hareket 21 Azer adıyla da anılmıştır. İlginçtirki bu tarihten 1 yıl sonra yine İran merkezi hükümetinin birlikleri Tebriz'i ele geçirerek Azerbaycan Muhtar hükümetini yıkmışlardır. Hatta Şah rejiminde 21 Azer (12 Aralık) Azerbaycan'ın Kurtuluş Günü olarak Şah ordularınca kutlanmaktaydı.

25 Ali Süheylî o dönemde İran Başbakanıdır.

26 Dönemin İran Genelkurmay Başkanıdır.

27 1906 İran Anayasası'nın 29,90,91,92 ve 93. Maddeleri yerel meclisler (eyalet, vilayet) yetkileri ve sorumlulukları konusunda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu maddeler: 29 madde:Her eyalet vevilayetin geliri o eyalet ve vilayet encümenlerince oluşturulup onaylanmalıdır. Anayasa'nın 90.maddesi: Bütün ülkede eyaleti vilayeti ve encümenler tüzükler gereği oluşturulmalıdır.91.madde: Eyalet ve vilayet

Seyid Cafer Pişeveri'nin Tebriz'den milletvekili seçilmemesi için yeni şah ve çevresindekilerin başvurmadıkları entrika kalmadı. Buna rağmen İran devrimi geleneğine sadık kalan Tebriz halkı Seyid Cafer Pişeveri'yi ve arkadaşlarını ezici bir çoğunlukla milletvekili seçti.

Bu yolda bir başarı elde edemeyen İran yönetimi bu defa, Tebriz'den seçilen milletvekillerinin mazbatalarını hükümsüz sayarak kabul etmedi. Seyid Cafer Pişeveri ve başka Tebriz vekillerini meclise almadılar. Böylelikle mecliste vicdanlarını şahsi çıkarları karşılığında şah yanlılarının emrine veren bir muhalefet grubu meydana getirerek Haziran 1944 oturumunda İran Meclisi 47 Pişeveri yanlısı reye karşı 48 reyle Tebriz vekillerinin mazbatasını reddettiler. Büyük siyasi tecrübeye sahip olan Pişeveri, yılmayıp zamanın getirdiği fırsatları kaçırmamaya ve İran Demokrat Fırkasını yeniden düzenlemeye ve onun başına geçmeye karar verdi. Bu suretle kendi teşkilatçılık kuvvetiyle İran Demokrat Fırkasını yeniden kuran Pişeveri, az zamanda İran halk toplumunun işçi köylü ve küçük burjuva zümresinin Demokrat Parti'ye akın ettiğini gördü. Bu durumdan istifade etmeyi düşünen Pişeveri, fırka genel merkezi ile mutabık kalarak fırkanın birinci kongresini topladı. Bu kongre Seyid Cafer Pişeveri 'yi Fırka genel başkanlığına seçti²⁸. İran Demokrat Fırkasından başka milli ve demokratik gruplarda mücadele etmek için toparlandılar. Böylelikle vatanperver, özgürlükçü kuvvetlerin yeniden teşkilatlanmaları özgürlük demokrasi uğrunda mücadeleye atılmaları mümkün oldu. Bu duruma göre İran devriminin ön siperi ve kalesinin Azerbaycan olduğu görünüyordu. Ülkenin coğrafi vaziyeti bunu oluşturuyor ve gerektiriyordu. 1905-1911 devriminde de böyle olmuştu. Tahran siyasi bataklığında toplanan gerici kuvvetlerin tertipleri Horasan ve başka İran vilayetlerinde devrimci kuvvetlere karşı başarı gösterdikleri halde Azerbaycan eyaletinde başarısızlığa uğramıştı.

Bundan ötürü İran'ın bütün devrimci kuvvetleri Tebriz'de toplanmıştı. İdeal Azerbaycan devrimi değil İran devrimi idi. Bu defa da Azerbaycan bütün İran halklarının özgürlüğü için bir köprü olacaktı. Azerbaycan halkı barış yolu ile amacına ulaşmak istemişse de Tahran'ın olumsuz politikası bütün yolları kapamış ve kesmişti. Bununla da yetinmeyen Tahran'ın Şahlık idaresi, demokratik hareketin lider kadrosunu öldürmüştü, kimini sürgüne göndermiş, köyleri yakmış, günahsız insanları hapse attirmişti.

Azerbaycan Muhtar Hükümeti Başkanı Seyid Cafer Pişeveri

Azerbaycan halkı için silaha sarılmaktan başka çare kalmamıştı. Onlar da bütün İran halkları özgürlükçüleri ile birlikte bu yolu seçtiler. Böyle bir ortamda Seyid Cafer Pişeveri ve İran Demokrat Fırkası ileri gelenleri Tahran'ı bırakarak Tebriz'e geldiler ve burada İran devrim hareketini teşkilatlandırmaya ve yürütmeye başladılar. Azerbaycan Demokrat Fırkası yayınladığı bir çağrıda "Özgürlük yolunun mücahitleri olan Azerbaycanlıların sloganları bütün İran halklarının sloganı olacaktır²⁹." diyordu. Bu çağrısı ile Azerbaycan Demokrat

encümen üyeleri halk tarafından seçilmelidir. 92. Madde: Eyalet ve vilayet encümenleri kamu idaresine ait yetkileri kanunca belirlenecektir. 93. Madde: Eyalet ve vilayet harcamaları encümenlerce basılıp yayınlanmalıdır.

28 Ahmedî, H. "İran'da Kavimcilik" ,2. Baskı, Tahran, Ney Yayınları,2000, s.136.

29 Bkz, Penahyan, M. , s.125.

Fırkası Azerbaycan'a öz geçmişi ve geleneğini hatırlatıyordu. Çünkü İran devrimlerinde Azerbaycan her zaman öncülük etmişti. Devrim önderleri de Azerbaycan'dan çıkmıştır.

Azerbaycan Demokrat Fırkasının ilk kongresi toplandı. Başkanlığa adaylığını koyan Pişeveri, kongrede başkan seçildi. İran'da demokrasinin yerleşmesi için kararlıydı.

Seyid Cafer Pişeveri Hoylu³⁰ bir azeridir. 7 yaşında iken kuzey Azerbaycan'a götürülmüş ve tahsilini orada tamamlamıştır. Gençliğinin en güzel çağlarında Azerbaycan'daki bütün siyasi olayları yaşamış, sol fikirlerin etkisi altında kalmıştır. İran'a 32 yaşında döndükten sonra General Rıza Han'ın diktatörlüğüne karşı mücadeleye girmiştir. Bu genç ve ihtilalci sosyal demokrat, göze batmış ve diktatör Rıza Şah'ın polisi tarafından takibata uğramış, tevkif edilerek hapse atılmıştır. 11 yıl hapiste kalan Pişeveri hapisten sosyal adalete inanan ve sınıf diktatöryasını reddeden, demokrasiye taraftar bir milliyetçi olarak çıkmıştır. Eski komünist arkadaşlarını da fikren ikna ederek İran Demokratik Fırkası saflarında hürriyet mücadelesine girmiştir.

21 Azer Hareketinin birinci isteği 1905-1911 yıllarında Tebriz hareketi ve Settar Han'ın komutasında başarı ile yürütülen ve kazanılan devrim sonucu kabul edilen İran Anayasası'nın uygulanmasıydı. Bu Anayasa yalnız Azerbaycan için değil, bütün İran halkı için yapılmıştı. Bütün açık deliller ve tarihi gidiş böyle olduğu halde, şah ve çevresindeki feodal grup Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın açtığı bayrakla Pişeveri ve taraftarlarının Azerbaycan'ı İran'dan ayırmak ve müstakil bir devlet şeklinde idare etmek istedikleri propagandasını yapmış ve İran halkını bu harekete karşı kışkırtmak yoluna başvurmuştur.

Muhtar Azerbaycan Hükümeti askeri bir hareketle yıkıldıktan sonra askeri mahkemede yargılanan İran Tudeh Partisi Merkez Komitesi üyesi ve silahlı birlik komutanı Hüsrev Ruzbeh, büyük bir cesaretle hâkimlere hitaben diyordu ki: "21 Azer hareketinin Azerbaycan'ı İran'dan ayırmak ilkesi ve gayesi olmamıştır. Ancak Azerbaycan, İran içinde bir muhtariyete sahip olmak, kendi talihini kendisi tayin etmek istemiştir. Kendi kaderi konuşulduğu zaman iştirak etmek istemiştir."³¹

Azerbaycan Demokrat Fırkası liderleri de bu amaçla İran dâhilinde bir Azerbaycan muhtariyeti kurmaya başlamışlardır. Seyid Cafer Pişeveri Azerbaycan gazetesinde şöyle yazıyordu. "Biz İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygılıyız. O'na herhangi bir yönden yapılacak tecavüzü biz de göğüsleyeceğiz. Bununla birlikte milliyetimizi, dilimizi, adet ve geleneklerimizi, özelliklerimizi İran'ı ihmal etmemek şartı ile savunacağız ve devamızdan vazgeçmeyeceğiz."³²

Muhtar Hükümetinin Kurulduğu Dönemde Siyasal Ortam

Mücadele bu zeminde Azerbaycan muhtariyetçileri ile Merkezi İran Hükümeti arasında devam etmiştir. Seyit Cafer Pişeveri'nin ve İran Demokrat Fırkası'nın bu yolda söylenmiş çok sayıda tutarlı siyasi polemigi vardır. Bütün bunlara karşı İran'ın idaresi,

30 Hoy: İran Azerbaycan'ının batı bölümünde tarihi bir şehirdir. İran Meşrutiyet devriminde de büyük katkıları olan bu şehir Türkiye sınırına 250 km mesafede bulunmaktadır.

31 Rozbeh, H. "Yaşantısı Ve Son Savunması", Tahran, İran Tudeh Partisi Yayınları, 1978, s.59.

32 Bkz. Penahıyan, a.g.e, s.137.

hiçbir oyun ve entrikadan geri kalmamıştır. İran şahlığının Azerbaycan muhtariyetinin, 21 Azer (12 Aralık) hareketi ile geçinmeye niyeti olmamıştır.

Durum böyle bir gergin hava içinde akıp giderken, ilerici kuvvetlerin öncülüğü ile 20-21 Kasım 1945 bütün Azerbaycan il, ilçe, bucak ve köy delegelerinin iştirak edebileceği bir kongrenin çağrılmasına karar verildi. Bunun adına “Halk Kongresi” dendi. Toplam 800 kadın ve erkek delegelerin iştirakiyle kongre toplandı. Seyit Cafer Pişeveri bu kongrede çıkışta bulunarak “Genel durum ve kongrenin vazifesi” konusunda uzun bir tebliğde bulundu ve sözlerini: “Biz artık özümüzü idare etmek istiyoruz. Biz Azerbaycan’ı İran’dan ayırmayıp iç işlerimizde muhtar olmak istiyoruz” diye bitirdi.

“Halk Kongresi” İran’ın bütünlüğü ve istiklali gözetilmekle birlikte Azerbaycan özünün iç işlerinde muhtar olmaya ve bundan ötürü milli bir hükümet kurmaya haklıdır, kararını verdi. Kongre, siyasi durumun gidişine uygun, Azerbaycan ve İran halklarının yararına olduğu düşüncesiyle “Kurucu Meclis” ilan etti. Azerbaycan’ı yeni demokratik rejim döneminde yönetmek için 39 kişiden oluşan bir “milli heyet” seçti³³. Bu heyete Azerbaycan halkının ihtiyaçlarını karşılamaları için yetki verildi. Bundan başka, Azerbaycan meselesini barış yolu ile çözmek üzere İran’ın iktidarını ellerinde tutan yetkili makamları ile müzakereye girişme yetkisini verdi. Halk meclisi Azerbaycan Demokrat fırkasının tüzüğünü ve programını müzakere ederek kabul etti ve onayladı. Böylelikle Azerbaycan’da Demokratik rejim kurulmuş oldu. Tahran’da yayınlanmakta olan “Ferman”, “İran’ı Ma”, “Raad” ve başka gazeteler, Azerbaycan demokratlarının bu türlü davranış ve çıkışlarını alkışlıyor ve haklı bulduklarını ileri sürüyorlardı. Raad gazetesi diyordu ki; Azerbaycan Demokratlarının istekleri kanuni ve adaletlidir, Anayasaya uygundur. Encümenlerin yeniden kurulması isteği yerindedir. Encümen bütün İran’da yaratılmalıdır. 15.dönem İran Parlamentosu seçimlerinin ertelenmesine karşı Tebriz’in itirazı doğrudur³⁴. Söz konusu olan Encümen 1905-1911 Meşrutiyet devriminde vilayetlerde kurulan devrim encümenleridir. Mehmet Ali Şah ve çevresindekiler İran’ın bütün vilayetlerindeki encümenleri dağıttı, ancak Tebriz’de kurulan Azerbaycan devrim encümeni Settar Han’ın sayesinde ayakta durabildi. Sonradan, Settar Han, Tebriz’deki Azerbaycan Encümenini bütün İran halkını temsil ediyor diye ilan etti ve yaşattı.

Genel halk kongresi çalışmasını bitirdikten sonra seçmiş olduğu 39 kişilik Milli Heyet, Azerbaycan Meclisini kurmak için seçimler başlattı. Bu durum Tahran’ın feodal büyük burjuva iktidarını çileden çıkardı ve 21 Azer devrim hareketini silahla söndürmeye karar verdi. Bu halk hareketine karşı Tahran’ın yağdırdığı iftira ve propaganda devam ediyordu. İftiranın baş sorunu, Azerbaycan inkılap hareketinin İran’ın bağımsızlığına karşı bir hareket olduğu iftirası idi. Hâlbuki o tarihte İran zaten istiklalden yoksun ve ülkesi iki emperyalist devletin işgaline uğramış bir halde bulunuyordu. 1960 yılında İran Şahı “İttılaat” gazetesinde yayınladığı hatıratının o yıllara ait kısmında diyor ki: “Bir siyaset adamını İran baş vezirliğine tayin etmek için İngiliz, Amerikan ve Rus elçilerinin fikirlerini sormaya mecbur kalyordum. Onların rızasını almadan kimseyi bu mevkiye tayin edemezdim. İkinci Dünya Savaşı’nda bir ara Doktor Muhammet Musaddık’ı baş vezirliğe tayin etmek istedim.

33 Bkz. Cami, a.g.c., s.3,306

34 Read (Yıldırım) Gazetesi, 15.12.1945, say :.216.

İngiliz elçisi Richard Bolard bana karşı çıktı. Ben de Musaddık'ı baş vezir tayin etmekten vazgeçtim.³⁵ İşte Azerbaycan'da 21 Azer hareketi başladığı zaman İran devletinin durumu bundan ibaretti. Böyle olduğu halde Azerbaycan'da bir muhtariyet idaresi kurulmasını, İran devletinin istiklaline tecavüz sayıyordu Şahlık rejimi.

21 Azer hareketi öncesinde İran Merkezi hükümeti İran halklarının dikkatlerini başka yöne çekmek ve vakit kazanmak için muhtar Azerbaycan idaresinin kurucuları ile müzakerede bulunmak üzere Tebriz'e bir heyet göndermişti. Buna paralel olarak Tahran hükümeti Tebriz, Eher, Miyanduab, Serab, Erdebil ve başka Azerbaycan şehirlerinde bulunan ordu birlikleri ve jandarma kuvvetlerine Azerbaycan Milli Demokratik, özgürlük hareketini dağıtmak için emir vermişti.³⁶ Bu birlikler Tahran'ın emrini uygulamak için hazırlığa başlamışlardı. Böyle bir ortamda Azerbaycan şiddete karşı şiddetle cevap vermek mecburiyetinde kaldı. Halkın fedai adı ile silahlandırılan mücahitleri Tahran'a bağlı olan ordu ve jandarma birliklerinin kışlalarını sararak, onları silahları teslim etmeye zorladı.³⁷ Kimi yazarlar askeri birlikleri teslim alırken ve hatta onlara saldırırken fedai birliklerinin yanında Kızılordu birliklerinde yer aldığını yazmaktadırlar. Örneğin Erdebil kışlasını ele geçirirken Kızılordu'nun büyük desteğinin etkili olduğu dile getirilmiştir. Seçimi bitmiş olan Milli Meclis 12 Aralık (21 Azer) 1945'te Tebriz'de çalışmaya başladı. Halk kongresi tarafından seçilmiş Milli heyetin bütün yetkileri ve ödevleri Milli Meclise (Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu) devredildi³⁸.

Azerbaycan Muhtar Hükümetinin Kurulmasını Sağlayan Kurucu Meclis

Azerbaycan'ın her bölgesinde teşkilatlanma başladı. Şehirlerde ve köylerde halk akın akın partinin merkezlerine gelerek kayıt oluyordu. Büyük ciddiyetle işe başlayan fırka örgütlenmeye önem veriyordu. Bu dönemde İran'ın genelinde faaliyet gösteren Tudeh Partisi Azerbaycan'daki örgütünü feshederek Demokrat Fırkası'na katıldığını açıklamıştır.³⁹

Tudeh Partisinin üyelerinin de fırkaya katılması partiyi daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde firkanın merkez komitesinin yaygın organı Azerbaycan adıyla günlük gazete olarak çıkmaktaydı.

Fırkanın başkanı Pişeveri gazetede kısa ateşli makaleleriyle kitleleri heyecanlandırıyordu. Pişeveri'nin yanı sıra o dönemin büyük Azeri şairleri ve fikir

35 Tului, M. "Devrimin Tarihi", Tahran, İlim Yayınları, 1994, s.138.

36 Bkz. Penahıyan, a.g.e., s.117.

37 Abdül Rıza Huşeng Mehdevi, İran'ın Dış İlişkileri, Tahran. Emir Kebir Yayınları, 1986. s.422.

38 Bkz. Cami, a.g.e., s.322.

39 İran Tudeh Partisi Merkez Komitesi 12 Ekim 1945 yılında yayınladığı bir bildiri ile Azerbaycan'daki teşkilatlarının fırkaya katıldıklarını resmen açıkladı. O dönem Tudeh Partisi'nin genel başkanı olan Dr. Rıza Radmeniş Partinin 2. Kurultayında şöyle konuştu: "Bizim Azerbaycan eyaletindeki teşkilatımız Azerbaycan Demokrat Fırkasının programını gördükten sonra hemen ona katıldılar. Biz inanıyoruz ki Azerbaycanlılar İran'ın bağımsızlığı için çalışıyorlar. Bütün İran tarihi boyunca Azerbaycanlılar özgürlükçü hareketlerin en ön saflarında yer almışlardır. Anayasamızın elde edilmesinde de çaba gösteren Azeriler olmuştur. Bundan böyle de bu anayasanın güçlenmesinde çaba göstereceklerine eminiz. İran'ın diğer bölgeleri de Azerilerin yanındadır. (Penahıyan, a.g.e., s. 125-126.)

adamlarının hepsi bu gazetede devrimci özgürlükçü yazılar ve şiirler yazıyorlardı.⁴⁰

Azerbaycan'ın her bölgesinde büyük mitingler yapılıyor ve halk bir an önce hareketin siyasal bir niteliğin kazanılmasını istiyordu. Nihayet partinin kararıyla Kasım ayının 20-21'inde Tebriz'de Şir-Horşit (Kızılay) salonunda partinin büyük kurultayı toplandı.

Kongre toplandıktan sonra saygı gereği en yaşlı delege sıfatıyla kongre başkanlığına meşrutiyet devriminin kahramanı Settar Han'ın kardeşi Hacı Azim Han getirildi ve onun tarafından açıldı.⁴¹ Kurultay bütün Azerbaycan şehirlerinden gelen delegelerinin ateşli konuşmalarıyla devam etti. Tebriz Delegesi Dr. Ahundzade bütün problemlerinin eyalet meclislerinin kurulmasıyla çözüleceğini belirtti. Tebriz'in bir başka delegesi olan İlhami ise Meşrutinin temeli meclis ve encümenler olduğunu belirterek bu kurultayın o hedefler doğrultusunda olduğunu belirtti. Mişkin şehrin delegesi Fettahi ise Azerbaycan halkı için en önemli hususun yerel meclislerin oluşumu olduğunu söyledi. Tebriz kibrit fabrikası işçilerinin temsilcisi ise yerel encümenlerin çare olamayacağını tek çözümün Azerbaycan milli meclisinin toplanması olduğunu söyledi. Heşterud şehrinin delegesi Zamani ise milli meclisin toplanması gerektiğini söyledi.⁴² Partinin ileri gelenlerinden Hilal Naşiri ise Meşrutiyetin temeli kurucu meclis olduğundan bu kurultayın da kurucu meclis yerine geçmesini 5 milyon Azeriyi temsilen kumcu meclis sıfatını kazanmasını istedi. Görüldüğü gibi konuşmacıların birçoğu yerel encümenlerin yeterli olamayacağı üzerinde durmuşlardır. Toplantının 3. Gününde söz alan partinin ileri gelenlerinden Çeşmezer ise bu meclisin milli meclis diye adlandırılması muhtariyetin oluşumu ve Azerbaycan milli silahlı kuvvetlerinin oluşumunu önerdi.⁴³

Partinin başkanı Pişeveri söz alarak konuşmasında isteklerini dile getirdi. Kurultaya katılan 800 delege ve seyircilerden büyük alkış aldı. Burada konunun iyi anlaşılması için Pişeveri'nin konuşmasının son bölümünü Azeri diliyle veriyorum:

“Biz artık özümüzü idare etmek istirik. Biz Azerbaycan'ı İran'dan ayırmayıp feget Azerbaycan'ın dağili muğtariyctini istiyirik. Bura Azerbaycan'dır. Onun meşeş Tariği vardır. Bu millet diridir. Azerbaycan halkı tariğe Settar Gan, Bağır Gan ve Şçğ Muhammet Hiyabaniler vermiştir. Onin iftiharlıtariği vardır. Biz Milli Muğtariycti sohbeti edirik. Ticaretimizi, Behdaştımızı, Maarifimizi, Post ve Telgrafımızı ve bütün işlerimizi halkımız idare etmelidir. Azatlığı alırlar onu vermezler. Eğer bizim halkımızın gabağma silah ile çıksalar Goy bu milli Kongre öz milli heyetini difa etmek için cevanlanmız silahlı Milli guvvelerini yaratsınlar”⁴⁴.

Anlaşıldığı gibi Pişeveri Muhtariyet isteklerini vurgulamış ve Azerbaycan'ın tarihi kişilerini övdükten sonra ticaret, sağlık, eğitim ve haberleşme gibi konularda idareyi ellerine almak istediklerini ve eğer karşılarına silahlarla çıkılacaksa onların da silahlanacağını

40 Bu yazarlar ve şairlerden Haşan İtimadı, Ali Fitreı, Azeroğlu, Medine Eliyekberzade ve Muzaffer'den söz edilebilir.

41 Bkz.Cami, a.g.e., s.315.

42 Azerbaycan Gazetesi, Tebriz,20.11.1945, S,59,63.

43 Bkz.Cami, a.g.e.,s.317.

44 Şehriverin On İki, Tebriz, Azerbaycan Demokrat Fırkasının 1. Yıldönümü Münasebeti, Propaganda Merkezinin Yayını, 1946, s.9.

vurgulamıştır. Burada aynı konuya açıklık getirmek için yine Ahmet Yezdani isimli araştırmacı tarafından, İran’da Parlamentarizm sisteminin tarihi adlı Azerice olarak yazılmış bir kitaptan alıntı yapıyoruz. Yezdani şöyle yazıyor:

“Biz deyirik ki Azerbaycan toprağında 5 milyonluk bir halk yaşyır ki onların özlerinin mehsus dilleri ayrı bir adet ve rüsumları vardır. Bu halk deyir ki biz istiyirik. İran’ın istiklalietini ve temamiyetini hifs etmekle beraber öz dâhili işlerimizi idare etmekte muhtar ve azat olak. Puç fikir ve çürük iddiadır ki deyir Mehelli ihtiyarat ve federasyon usulü merkeziyeti hileldar edebilir ama bunun aksine olarak tecrübe sabit etmiştir ki kabul eder, milletler ve merkezden haricede yaşayan ahalinin her geder müstakil ve işlerin müdağile ve şirketleri teymın edilirse o nisbette onların vatana ilgileri ve muhabbetleri artık ve mühkim olabilir”⁴⁵.

Burada yine özerklik fikrinin üzerinde durularak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi istenmiştir. Tebriz’de toplanan kurultay 7 maddeyi⁴⁶ içeren bir sonuç belgesi hazırlamış belge delegelerce onaylandıktan sonra Tahran’a İran merkezi hükümete gönderilmesi kararı alınmıştır.

Kurucu Meclisin Kararları ve Buna Karşı Tepkiler

Bu istekler kabul edildikten sonra kurultay kendini kurucu Meclis olarak ilan eder ve kurucu Meclis büyük tartışmalar ve konuşmalar sonucunda Azerbaycan Muhtar Hükümeti’nin yapısını ve ideolojisini şekillendirecek olan 14 maddelik bir bildirge hazırlar. ⁴⁷Oy birliğiyle kabul edilen bu kararlar Azerbaycan tarihinde Azerbaycan Meclisi

45 Bkz,Yezdani,A s.51-52.

46 1) Burada yazılması mümkün olmayan sebep ve hadiselerden dolayı Azerbaycan Halkı özel dil ve gelenek göreneklere sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı Azerilerin bütün dünyadaki milletler gibi Atlantik Antlaşması gereği kendi kaderini tayin hakkı istemektedir. 2) Azerilerin yasal haklarından kaynaklanan muhtariyetle İran’ın bütünlüğüne ve parçalanmasına sebep olunmasını istememekteyiz. 3) Azerbaycan’daki halk İran’da meşrutiyet rejimi ve demokrasi taraftarıdır. Biz Tahran’daki milli meclise temsilcilerimizi gönderecek ve vergilerimizi vereceğiz. 4) Azerbaycan halkı bütün dünyadaki milletler gibi İran’ın toprak bütünlüğüne saygılı olmakla beraber iç işlerinde özgür olmak istemektedir. 5) Azerbaycan halkı bu doğrultuda İçendi milli meclisini oluşturmak istemektedir. 6) Azerbaycan halkı anadiline önem vermekte ve biran önce Azericenin bütün devlet dairelerinde ve okullarda geçerli dil olmasını istemektedir. 7) 150 bin imza ve 800 delegeden oluşan Milli Kongre Azerbaycan’ın iç işlerini idare etmek için 39 kişiden oluşacak Milli bir heyetin seçilmesine karar vermektedir.(ŞchrivirinOnikisi, a.g.c., s.20-21.)

47 Azerbaycan Kurucu Meclisinin Kararları:1) Büyük fedakârlıklar sonucunda diktatörlük ve ırk üstünlüğünü savunan güçlerin yenildiği ortaya çıkmış ve Azerbaycan halkı tam anlamıyla kendi tabii ve yasal haklarının sahibi olmak istemektedir. 2) Bütün ön yargı ve suçlamalara karşın Azerbaycan halkı kendi kaderini eline almasına rağmen İran’dan ayrılmayacağına ve bütün İran halklarıyla kardeşliğini sürdüreceğini bildirir. 3) Milli kongre bütün iftiralara rağmen Azerbaycan’ın İran’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Azerbaycan’ın başka bir devletle birleşmeyeceğini ilan eder. 4) Azerbaycan halkı meşrutiyet devrimine bağlı kaldığını ve anayasanın uygulanmasına çalışacağını bildirir. 5) Yasalara saygılı olmakla beraber Azerbaycan halkı dâhili işlerinde özerk olmayı ve anayasal bir hak olan yerel meclise milli meclis adı vererek İran’ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına zarar vermeden Milli hükümetini kuracaktır. 6) Bu doğrultuda bir an önce seçimlere gidilecektir. 7) Tahran’daki gerici güçlerin bizim bu isteklerimize karşı çıkacaklarını bilmekteyiz. Muhtariyetimizin sağlam temellere oturması için Meclisimizi oluşturmalıyız. 8) Doğaldır ki siyasî, milli, ekonomik ve kültürel özerkliğe sahip Almadan milli özerklikten söz etmek

Müessisan Milli (Milli Kurucu Meclis) kararları olarak yer alan bu kararlar kurulacak olan Azerbaycan muhtar hükümetinin bel kemiğini oluşturmuştur.

Azerbaycan Kurucu Meclisi'nin kararlarının ikinci ve üçüncü maddesi Azerbaycan'ın İran'dan ayrılma diye bir düşüncesi olmadığını yani Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın ayrılıkçı bir hareket olmadığını kesin dille vurgulamaktadır. İstekleri İran anayasasına uygun yerel hakların kullanılması ve anayasanın öngördüğü yerel meclislerin faaliyete geçilmesidir. Tahran hükümeti ve İran basını birçok iftira kampanyası düzenleyerek harekete saldırmışlardır. Elbette Tahran'da ve İran'ın diğer bölgelerinde demokrat ve özgürlükçü hareketler başta İran Tudeh Partisi⁴⁸ (İran Komünist Partisi) bu harekete destek olmuşlardır. Sendikal hareket ve diğer mesleki kuruluşlar meşrutiyet devrimi ile elde edilen haklara sahip çıkılması yönünde Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın büyük çabaları olduğunu hatta güvencesi olduğuna inanmaktaydılar. Ne var ki büyük toprak ağaları, mürteci din adamları, sömürgeci Amerikan ve İngiliz devletlerinin de desteğini alarak her zaman olduğu gibi halkın demokratik ve özgürlük hareketlerini, vatan, devlet ve milli birliğe karşı düşman gibi göstererek hedef saptırmaktaydılar.

14 maddelik deklarasyonun kamuoyuna açıklanması ile birlikte olumlu ve olumsuz pek çok tepkiyle karşılandı. Tahran'da o dönem yayınlanan İranma Gazetesi şöyle yazıyordu: Azerbaycan demokratlarının istekleri orada yaşayan insanların hakkıdır. Aslında bu istekler bütün İran halkının gönlünden geçen istekleridir. Bunlar anayasal haklardır.⁴⁹ İran Partisi yayın organı Cephe Organ Gazetesi ise şöyle yazıyordu: Bütün İran'da halk hükümetten rahatsızdır. Bilinmelidir ki iktidar silah zoruyla halkın isyanının önüne geçmektedir. Eğer bugün Azerbaycan'da halk isyan etmişse orda bir ortam doğmuştur. Eğer yarın Kirman'da ortam müsait olursa Kirmanlılarda isyan edeceklerdir. Çünkü orda halkın %90'ı muhtaç durumdadırlar. Eğer halk her yerde isyan ederse siz onların hepsini de eşkıya diye mi adlandıracaksınız. O dönem ve daha sonraları İran'ın en büyük günlük gazetesi olan Keyhan Gazetesinin başyazarı Abdurrahman Feramerzi ise şöyle yazıyordu: "Bilinmektedir ki dünyanın her yerinde iktidara karşı bir hareket ortaya çıkarsa iftiralar ve töhmetlerle karşılanır. Ben eminim ki Azerbaycanlıların meşrutiyet devrimi sırasında böyle suçlamalarla karşılanmışlardır. Hiyabani ve Orman Hareketi de devlet tarafından eşkıya

mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki bir an önce kurucu meclisin bir hükümet kurması ve iç işlerimizi bu hükümetin yürütmesini istemekteyiz. 9) Kurucu meclis işine son verip milli meclisin oluşması ve hükümetin kurulmasına dek 39 kişiden oluşan Milli bir heyet, kurultayın kararlarını hayata getirmek için oluşturulmuştur. 10) Hükümet kurulduğu gün bu heyetin işi son bulacaktır. II) Merkezde ve taşrada yapılacak seçim güvenliğini sağlamak için kurultayımız Milli heyete her türlü yetkiyi vermiştir. 12) Milli kongremiz bütün devlet dairelerinde çalışanların milli heyete bağlı buldukları, buna karşı çıkacakların devlet işlerinden atılacaklarını bildirir. 13) Milli kongremiz Azerbaycan'daki bütün okullarda ve devlet dairelerinde Azeri dilinin uygulanmasını mecburi tutmaktadır. 14) Kurultayımız polis, jandarma ve ordu teşkilatını ortadan kaldırma düşüncesinde değildir. Onlar resmi üniformaları ve rütbeleriyle görevlerini yapacaklardır. Muhtariyetimizin aleyhine bir eyleme katılmaları halinde ciddi tedbirler alınacaktır. (ŞehrivarinOnikisi, a.g.e., s.22- 23).

48 Tudeh Partisi: İran Komünistlerinin biraraya geldiği Tudeh Partisi 1941 yılında kurulmuştur. Daha önceleri yani 1900'lerin başından itibaren komünistler değişik partilerde örneğin İctimaiyi Amuyun ve TâkiArani'nin 53 kişi oluşumunda yer almışlardır. Tudeh Partisi İran siyasal hayatında önemli bir yer tutmuş kimi zaman yasal olup bakanlar kurulunda bile yer almış bazen de yasa dışı ilan edilip yer altına çekilmiştir. 1979 İslam Devrimini desteklemesine rağmen devrimden sonra 2 yıl yasal çalışmasına rağmen daha sonraları takibata uğramış ve kapatılmıştır.

49 İranma Gazetesi, Tahran, 29.11.1945, Sayı, 430.

diye adlandırılmıştır.⁵⁰ Burada belirtmeliyiz ki deklarasyonun bazı maddeleri özellikle yerel meclisin yerine kurucu meclis ve muhtariyet kelimesi daha önce Azerbaycan'daki harekete sempati ile bakan kimi yazar ve aydının tepkisini çekmiştir. Bu tepkileri içeren en kapsamlı araştırma (Azerbaycan problemi ve üstat Feramerzi) adlı eserdir. Bu eser geçen yıl Tahran'da yayınlanmıştır.

Azerbaycan Milli Meclisinin Oluşumu

Kurucu meclis görevini bitirdikten sonra milli heyet, Azerbaycan parlamentosunu kurmak üzere faaliyete geçti. Bütün siyasi partilere seçimlere girme hakkı tanındı. Demokrat Parti, seçimlerde Tebriz'den 43951 oy aldı⁵¹. Seçimler bittikten sonra "Azerbaycan Muhtar Hükümeti" parlamentosu toplandı. Parlamentoda 101 milletvekili görev yapmaktaydı. 12 Aralık 1945'te Azerbaycan Muhtar Hükümeti Parlamentosu büyük bir törenle açıldı. Bu toplantıda daha önce kurultayca seçilen milli heyet bütün görevlerini parlamentoya devretti. Seçimler genel ve eşit oy ilkesine göre yapılmış ve kadınlar da seçime iştirak etmişlerdir.

Azerbaycan Meclisinde en yaşlı sıfatıyla Refii Bey başkanlığa seçilmiştir. Meclisin ilk günkü çalışması halk tarafından büyük bir izdihamla izlenmiştir. Tebriz'de bulunan dış devletlerin temsilcileri bununla yakından ilgilenmişlerdir.

Muhtar Azerbaycan Parlamentosu'nun toplanmasına mani olmak gayesi ile Tahran Hükümeti Tebriz Hoy, Eher, Miyandab, Serab, Erdebil⁵² jandarma kuvvetlerine hürriyet hareketini bastırmak için talimat vermiştir⁵³. Milli Heyetin aldığı bir kararla ve fedai teşkilatının yardımı ile bu birliklerin ve kuvvetlerin silahlan ellerinden alınmış ve böylece emniyet sağlanmıştır. Bu silahlar, kurulmasına başlanan Azerbaycan ordusunun malı olmuştur. Tahran'daki merkezi hükümetin yapacağı bir şey kalmamıştır. Tek çıkar yol 1906 anayasasına göre Azerbaycan'ın muhtariyetini tanımaktır. Merkezi Tahran hükümeti müzakerelerde bulunmak üzere Tebriz'e bir heyet göndermeye karar vermiş ve heyet yola çıkmıştır. Şah başbakanlığa Kavam'ı getirmiştir. Kavam, Muhammed Rıza Pehlevi'nin en yakın adamıdır ve bu dönemin en uzun hükümetinin başbakanıdır.

Milli Meclis, milli iradeyi eline alır almaz Seyid Cafer Pişeveri'yi başbakan tayin etti. Pişeveri hükümeti ve programı Milli mecliste kabul edilerek hükümete güvenoyu verildi. Hükümette dış işleri bakanlığı bulunmuyordu. Pişeveri güvenoyundan evvel buna cevaben İran Devleti'nden ayrılmak niyetinde olmadıklarını ve Azerbaycan'ın İran'ın bir parçası olduğunu ve hariciye işlerini İran Merkezi Hükümeti'nin yürüteceğini ifade etti. Milli meclis de aynı fikirdeydi. Böylece milli meclis hükümete güvenoyu vererek durumu tespit etti. Karar oy çokluğuyla alındı.

Milli Meclisin oluşumundan sonra Bakanlar Kurulu'nun da oluşması, atılmış çok büyük bir adım olarak değerlendirilebilir. Çünkü halkın idaresi kendisini kurucu mecliste ardından da Azerbaycan milli meclisinde tecelli ederek nihayet Bakanlar kurulunun oluşumuna kadar gelmiştir. İleride bakanlar kurulu listesine bakacağız. Ne var ki Pişeveri'nin değindiği gibi

50 Bkz. Cami, a.g.c., s.332.

51 Bkz. Ören, a.g.c., s.95

52 Hoy, Eher, Miyandab, Serab, Erdebil Azerbaycan eyaletinin önemli şehirleridirler.

53 Bkz. Şehrivcrin Onikisi, a.g.e., s.34.

kabinede dışişleri bakanlığının olmaması Azerbaycan Demokrat Fırkasının ayrılıkçı bir plan izlemeyeceğinin belirtisi idi. Muhtar hükümetinin yapısına bakıldığında görülecek bir hükümetin yapısı ve oluşumu tamamen halkın güvenliği sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını kapsayan alanlardadır.

Milli heyet görevi devretmeden önce 3 Aralık 1945'te Azerbaycan'da hapisanelerdeki tutuklular için kısmi bir af ilan etti⁵⁴. Bu dönemde askeri sahada bazı gelişmeler meydana geldi. 1 Aralık'ta Tebriz'de bulunan garnizon komutanı General Draşani ve Azerbaycan Kolordu Komutanı Albay Verehram'ın emriyle Tebriz'de Aşure⁵⁵ olaylarında yürüyüşe katılanlar garnizona saldıracaklar diye askerlerce saldırıya maruz kaldılar. Bu olaylarda 1 kişi öldü. 11 kişi yaralandı. Bundan sonra Azerbaycan'da bulunan askeri birlikler konusunda Muhtar hükümeti daha tedbirli davrandı. Dönemin İran Başbakanı İbrahim Hekimi ve Azerbaycan Milli Heyeti ile görüşmek üzere Tebriz'e heyet göndermişti. Tahran'dan gelen heyetin başkanlığını İran'ın eski başbakanlarından Murtaza Güli Beyat yürütmekteydi. 8 Aralık'ta bu heyetle partinin temsilcileri Pişeveri, Şebüsteri, Biryay ve Ferudun İbrahimi arasında görüşmeler başlamıştır. 14 maddelik deklarasyona değinen Tahran temsilcisi Muhtariyet kelimesinin onu ve hükümeti ürküttüğünü söyleyip yerine başka bir kelime konulmasını söyledi. Pişeveri ise İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nden örnek vererek muhtariyet Azerbaycan halkının isteklerinin garantisi olduğunu söyledi.⁵⁶ İki heyet arasındaki tartışmalar giderek anlaşmazlığa sürüklendi. Azerbaycan heyeti isteklerinde diretince müzakerelerin devamında yarar görmeyen Tahran heyeti konuyu devlet ve İran Şahı'na iletmek üzere Tebriz'den ayrıldı.

Azerbaycan Milli Hükümetinin Kurulması ve Programı

Azerbaycan milli meclisinin oturumları, delegelerin konuşmalarıyla sürüyordu. En yaşlı üye sıfatıyla başkanlığa seçilen Refii Bey yerine Azerbaycan'ın ileri gelenlerinden Şebüsteri başkanlığa seçilmişti. Milli meclisin önünde en önemli mesele milli hükümetin oluşturulması idi. 12 Aralık 1945 günü Azerbaycan milli meclisi Azerbaycan mili hükümetini oluşturup güvenoyu vermiştir. Ve böylece muhtar hükümetin oluşumunda önemli bir mesafe alınarak yasamanın (Azerbaycan Milli Meclisi) yanısıra yürütme erki de oluşmuş oluyordu. Öncelikle hükümetin oluştuğu isimlere bakacak ardından hükümetin programını inceleyeceğiz. Milli meclisin oluşturduğu Milli Azerbaycan Hükümeti aşağıdaki isimlerden meydana gelmiştir.

1- Baş vezir (başbakan) Seyit Cafer Pişeveri 2- Dâhile veziri (içişleri Bakam) Doktor Selamullah Cavit 3- Halk Orduları Komutanı Cafer Kavyan 4- Felahet Veziri (tanım b) Dr. Mehtaş 5- Sıhhiye Veziri (Sağlık b.) Dr. Orenge 6- Maarif Veziri (Milli Eğitim) Muhammed Biriya 7- Maliye veziri Gulam Rıza İlhami 8- Adliye veziri Yusuf Ezimiya 9- Yol, Posta, Telgraf ve Telefon Veziri Rıza Kebiri 10- Ticaret ve İktisat Veziri Rıza Resülü 11- İş ve

54 Bkz. Cami, a.g.c., s.320.

55 Aşure, Kameri yılın aşure ayı Şii müslümanlar için İmam Hüseyin ve çevresindeki 72 kişinin Yezid tarafından şehit edildiği gün olarak yas ve matem ayıdır. Özellikle Muharrem ayının 10'u ve 11'inde bu yas doruğa ulaşmaktadır.

56 Bkz. Azerbaycan Gazetesi, Tebriz. 10.2.1945, Sayı 75.

Zahmet Veziri (Sosyal Güvenlik) başbakana bağlanmıştır. Ayrıca Zeynel Abidin Kiyemi başyargıç ve Firidun İbrahimi başsavcı sıfatıyla görevlendirilmiştir⁵⁷.

Hükümetin tespiti ve oluşumu ardından bütün meclis üyelerince onaylanması Azerbaycan ve hatta İran'da büyük yankı yaratmıştır. Azerbaycan'da kitleler uzun yıllardan beri meşrutiyetten ve Seyit Muhammet Hiyabani döneminden beri çabalarının ve emeklerinin hedefe ulaştığı kanaatine varmışlardır. İran'ın diğer bölgelerindeki birçok halk gözünü Tebriz'deki siyasal gelişmelere dikmiş yakından izlemeye başlamışlardır. Hatta birçoğuna örnek teşkil edecek gibi olaylar gerçekleşti. Tahran'daki hükümet ise savaştan yeni çıkmanın verdiği kargaşa ve emperyalistlerin özellikle ABD ve İngiliz emperyalizminin sömürgeci yaklaşımlarından dolayı hareketli günler yaşamaktaydı. Bilindiği gibi bu dönemde İngiliz askeri birlikleri hâlâ güneyi ve özellikle petrol sahalarını işgal altında bulunduruyordu. Amerikalılar ise birkaç bin askerle güneydeki bütün limanlar İran'ın Kuzey Güney Karayollarını işgal altında tutuyordu. Ayrıca Tahran'da Emir Abad adındaki askeri kampta binlerce asker bulundurmaktaydılar. "Amerikan askerleri İran'a bir sömürge gibi davranıyor. Tahran'da sokaklarda ve restoranlarda hatta evlerde insanların can güvenliği kalmamıştır. Amerikan subayları İranlı kızlara ve kadınlara saldırarak küstahlıklarını son haddine getirmişlerdir. Amerikalı General Redli 21 Man 1943'te karargâhını Tahran'da kurmuştur. Ve günden güne Amerikalıların sayısı artmıştır"⁵⁸.

Tam bu ortamda Azerbaycan Milli Hükümeti oluşmuş ve işe başlamıştır. Milli Hükümet özerkliği sağlamak ve Azerbaycan halkının ihtiyaçlarını karşılamak için 20 maddeden oluşan bir hükümet programı hazırlamıştır. Buna göre:

1) Muhtar hükümetimizi dünyaya tanıtmak onun geleceğini garanti altına almak için, İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne halel getirmeden, gerekli ve yetkili makamlarla müzakerelerin yürütülmesi,

2) Muhtar hükümetimizin esaslarını güçlendirmek amacıyla bir an önce yerel meclislerin oluşturulmasını sağlamak,

3) Şehirlerin imar ve geliştirilmesi için bir an önce şehir encümenlerinin demokratik esaslara göre seçimlerini gerçekleştirmek,

4) Halkın huzuru ve ülkede emniyetin sağlanması için özgürlükçü ve saygıdeğer insanlardan kaymakamlar ve bucak başkanları atamak,

5) Polis ve jandarma idarelerini hain ve halk düşmanı unsurlardan temizleyerek o konuma uygun insanları görevlendirmek,

6) Vergi kanunlarını gözden geçirerek, milli bütçeyi meclise sunmak,

7) Muhtariyetimizi, milli meclisimizi ve devletimizi korumak ve geleceğini teminat altına almak için köylerde ve şehirlerde kendiliğinden oluşan fedai (milis) birliklerini merkezi bir otorite etrafında birleştirerek halk ordusunu oluşturmak ve bu orduyu modern silahlarla donatmak,

8) Eğitim ve kültür sahasında önümüzde iki büyük problem var. Birincisi Azericeyi

57 ŞehriverinOnikisi, a.g.e., s. 35-36 ve Cami, a.g.e., s.322-323.

58 Bkz. Penahıyan, a.g.c., s.109.

bütün okullarda ve devlet dairelerinde resmi dil haline getirmek, ikincisi ise okuma-yazma seferberliğini başlatarak ücretsiz ve zorunlu eğitimi gerçekleştirmek. DarelFünun (yüksek eğitim kurumları) oluşturmak,

9) İktisat ve ticaret sahasında hükümetimiz önceliği milli sanayiye vererek mevcut fabrikaları rasyonel hale getirip, yeni fabrikalar açarak sanayinin gelişmesini sağlamak,

10) Hükümetimizin temel görevlerinden biri yolların bakımı, posta, telgraf ve telefon gibi haberleşme araçlarını geliştirmektir,

11) Köylüler ile toprak sahipleri arasındaki ihtilafı çözmek için iki tarafın da onaylayacağı yeni bir toprak yasası çıkarmak,

12) Devlete ait olan tarıma elverişli toprakları ve Azerbaycan'ı terk eden toprak sahiplerinin mülklerini işsizler arasında paylaştırarak üretime katkıda bulunmak ve işsizliği önlemek,

13) İşsizlikle ciddi mücadele ederek el sanatları ve yeni fabrikalar açmak,

14) Emekçilerin ve işçilerin hayat standardını yükseltmek amacıyla hemen iş yasası çıkartıp bir an önce işçilerin zorunlu sigortasını gerçekleştirmek,

15) Sağlık politikası oluşturarak salgın hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak,

16) Azerbaycan halkını ilgilendiren yeni yasaları meclisten çıkartmak17) Azerbaycan hükümeti özel mülkiyete saygılıdır,

18) Azerbaycan milli hükümeti ülkede yaşayan bütün insanların vicdan ve düşünce özgürlüğünü saygıyla karşılar,

19) Azerbaycan milli hükümeti Azerbaycanlılarla birlikte Azerbaycan'da yaşayan bütün vatandaşları özellikle Kürtleri, Ermenileri, Asurîleri ve başkalarını hak ve hukuk bakımından eşit haklara sahip olarak kabul eder,

20) Azerbaycan milli hükümeti merkezi İran hükümetini tanımakla beraber bu hükümetin Azerbaycan muhtariyetine, Azerbaycan kurucu ve milli meclis kararlarına karşı uygulamalarına tepkisini gösterecektir.

Sonuç

İkinci dünya savaşının sonlarında hayata geçirilmek istenen program demokratik, ilerici, sosyal adaletçi bir hükümet programıdır. Günümüzdeki birçok demokratik geçinen ülkelerin hükümet programlarından daha demokratiktir. Hükümet gerçekten de bu programı hayata geçirmek için büyük çaba harcamıştır.

Muhtar Azerbaycan Hükümeti'nin uygulamalarına baktığımızda da; sınıfsal yönden her zaman kitlelerin ve dolayısıyla emeğin, köylü ve işçilerin yanında tavır almıştır. Hükümetin aldığı kararların pek çoğu kitlelerin ekonomik refah ve sosyal gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

1905-1911 İran Meşrutiyet Devrimi ve 1920 Azadistan Devrimi'nin ardından kurulan Muhtar Azerbaycan Hükümeti'nin ideolojik ve yapısal temellerini karşılaştırırsak

bu hareketlerin hiçbirinin ayrılıkçı bir nitelik taşımadığı görülmektedir. Adı geçen üç oluşumun birbirinden farklılıklar gösteren yanları olsa bile üzerinde durdukları konu İran'ın bağımsızlık ve bütünlüğüne duyulan bağlılık ve sadakattir.

Kaynakça

Basılı Eserler:

- Ahmedi, H. (2000). İran'da Kavimcilik. Tahran: Ney Yayınları.
- Aksoy, M. (2020). Ortadoğu'nun Yapılanması ve Dışsal Müdahaleler. Tarih ve Gelecek Dergisi, 6 1565-1573.
- Armaoğlu, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980 .Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Baykara, Hüseyin .(1978). İran İnkılabı Ve Azadlık Hareketleri, İstanbul: Emek Yayınları.
- Cami, N. (1984). Geçmiş Geleceğin Işığındır. Tahran: Gognus Yayınları.
- Çupanzade, Muhammed. (1979). İran'da Ulusal Mesele. Tahran: Halkın Fedaileri Yayını .
- Feramerzi, Hasan. (2000).Üstad Feramerzi Ve Azerbaycan Meselesi. Tahran: Destan Yayınları.
- Günaltay, M.Şemseddin. (1987) . İran Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları .
- İbrahimof, Mirze. (1947). Azerbaycan Milli Demokratik Hareketi. Bakü: Medeniyet Ve Devrim Yayınları .
- Mansfield, P.(2012) Ortadoğu Tarihi, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul.
- Mehdevi, A. R. (1986). İran'ın Dış İlişkileri. Tahran: Emir Kebir Yayınları.
- Ören, M. M. (1980). İran Türkleri Hürriyet Hareketleri, ,1980. Girne : Mars Yayınları.
- Penahıyan, M. (1951). İran Türklerinin Milli Coğrafyası,. Tahran.
- Pişeveri, S. C. (1965). Seçilmiş Eserler. Bakü : Azerbaycan Gazetesi Yayınlar.
- Resulzade, Mehmet Emin, (1951). İran Türkleri. Çev.Yavuz Akpınar, İstanbul:Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayını
- Rozbeh, H. (1978). Yaşantısı Ve Son Savunması . Tahran: İran Tudeh Partisi Yayınları.
- Saray, Mehmet. (1992). Azerbaycan Türklerinin Tarihi .Ankara: TİKA Yayınları.
- Tului, M. (1994). Devrimin Tarihi. Tahran : İlim Yayınları.
- Yezdani, A. (1991). İran'da Parlamentarizm Sisteminin Tarihi (1905-1979). Berlin .

Gazeteler :

- Raed (Yıldırım)Gazetesi , Tahran, 15.12.1945, Sayı : 216
- Azerbaycan Gazetesi, tebriz, 20,11,1945, Sayı . 59- 63
- İranma (Bizim İran) Gazetesi, Tahran, 29.11.1945,Sayı 430